

УДК 338

А. М. Ткаченко

доктор економічних наук, професор

А. В. Бакутакандидат економічних наук
ДВНЗ "УДХТУ"
м. Дніпропетровськ**ВПРОВАДЖЕННЯ КЛАСТЕРНОЇ МОДЕЛІ ГОСПОДАРЮВАННЯ –
ЗАПОРУКА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ**

У статті визначено, що стан українських підприємств, які перебувають у кризовому стані, вимагає від менеджменту підприємств активних заходів щодо пошуку нових підходів і методів управління їх ринковим розвитком, одним із яких є кластерна модель економічного розвитку.

Встановлено, що в науці та практиці відомі різні підходи до вирішення завдань підвищення конкурентоспроможності й досягнення стійкого стану суб'єктів господарювання в економічному просторі з використанням механізмів кооперації та корпоратизації, але розвиток процесів глобалізації й прагнення підвищити добробут громадян через прискорення економічного зростання вимагають переосмислення та вдосконалення цих підходів.

На основі вивчених і узагальнених матеріалів наукових публікацій з дослідження кластерної моделі розвитку економіки, а також проаналізованого досвіду практичного розвитку економіки зарубіжних країн на основі кластерів виявлено переваги кластерної моделі розвитку економіки й визначено причини, які уповільнюють процес створення кластерів в Україні. Внесено пропозиції, спрямовані на розвиток державно-приватного партнерства, що сприяє формуванню кластерних утворень в Україні. Визначено місце й роль держави в створенні кластерних об'єднань.

Надано визначення терміна "кластер", розкрито його економічну сутність як територіального об'єднання підприємницьких структур на добровільній основі, яке має погоджену стратегію розвитку, спрямовану на реалізацію інтересів кожного учасника та перебуває в тісному зв'язку з науковими закладами, органами влади й суміжними, допоміжними інноваційно-конструкторськими організаціями, з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону.

Ключові слова: кластер, інноваційний розвиток, довіра, соціальна спрямованість, нові робочі місця, ефективні методи управління, ефективність діяльності, конкурентоздатність.

I. Вступ

Стрімкий розвиток інформаційних технологій, прискорення формування регіональних ринків і зростання міжрегіональної та міжнародної конкуренції змінюють місце та роль регіонів перенесенням центру ваги у вирішенні більшості завдань з державного рівня на регіональний. Кожен регіон має максимально використовувати свій внутрішній потенціал для підвищення своєї конкурентоспроможності як в Україні, так і в світовому господарстві.

Теоретичні розробки та практичний досвід свідчать про необхідність пошуку нових підходів до управління регіональним розвитком, які враховуватимуть особливості розвитку основних галузей економіки регіону, спроможних істотно підвищити його конкурентоспроможність. Тому останнім часом усе більше уваги як підприємців, так і органів влади привертає кластерна модель господарювання.

Питання кластерної моделі розвитку економіки було розглянуто в дослідженнях

українських і зарубіжних науковців, зокрема: Т. Андерсона, О. Богми, Т. Божидарніка, Л. Ганущак-Єфіменко, У. Гришової, С. Дідківської, Н. Кизима, В. Кислого, І. Мартиняка, М. Портера, А. Романова, В. Россохи, П. Саблука, С. Соколенка, С. Шкодинського та ін.

Незважаючи на певні здобутки в цій сфері, досі є недостатньо розробленими теоретичні та прикладні питання партнерських відносин підприємств – учасників галузевих кластерів, недосконалою є законодавча база щодо кластерних формувань, їх діяльності в умовах нестабільної економіки. Не повною мірою визначено недоліки кластерного підходу, перешкоди, що заважають створенню кластерів, та шляхи їх усунення. Недостатньо висвітлено питання ролі та місця держави в створенні та функціонуванні кластерних об'єднань.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначення переваг і недоліків кластерної моделі розвитку промислових підприємств, окреслення перешкод, що стоять на шляху створення кластерів, ви-

значення місця та ролі держави в створенні кластерних об'єднань.

III. Результати

Досвід розвитку провідних країн світу показує, що підвищення конкурентоспроможності економіки можна досягти тільки шляхом переходу на інноваційну модель розвитку, кінцева мета впровадження якої полягає в підвищенні добробуту громадян через прискорення економічного зростання.

Джерелом стабілізації та піднесення економічної ситуації вважають розвиток підприємництва, тому основні зусилля треба спрямувати на його підтримку в різних сферах господарювання. Одним із можливих варіантів стимулювання інноваційного підприємництва на сьогодні є використання кластерної моделі розвитку економіки.

Термін "кластер" як особливе й самостійне явище в економіці з'явився при дослідженні процесів виникнення географічно локалізованих груп компаній та об'єднань у певних видах економічної діяльності. Вперше на це явище звернув увагу А. Маршал, який, розглядаючи особливості промислових регіонів, відзначив тенденцію до концентрації спеціалізованих компаній у таких регіонах. Але автором кластерного підходу в економіці вважають М. Портера, який у теорії національної та місцевої конкурентоспроможності визначив, що найбільш конкурентоспроможні компанії не розташовані безсистемно в різних країнах, а мають тенденцію концентруватися в одній країні, а в деяких випадках – в одному регіоні країни. Цей процес зумовлений тим, що одна або декілька фірм, конкурентоспроможних на світових ринках, розповсюджують свій позитивний вплив на близьке оточення: постачальників, споживачів, конкурентів. А успіхи оточення, в свою чергу, впливають на подальше зростання конкурентоспроможності певної компанії.

Праці М. Портера про підвищення конкурентоспроможності економіки є основою теорії кластеризації. Поняття економічної сутності кластера, надане вченим у книзі "Конкуренція" [11], вважають класичним. За визначенням М. Портера, кластери – це сконцентровані за географічними ознаками групи взаємозв'язаних компаній, спеціалізованих постачальників і постачальників послуг; фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агенств зі стандартизації, а також торговельних об'єднань) у певних галузях, які конкурують, але водночас ведуть спільну роботу. Кластерний підхід до розвитку економіки, заснований М. Портером, набув свого розвитку в наукових дослідженнях Т. Андерсона [1] та інших зарубіжних учених.

На думку С. Соколенко – президента МФСР України, для української економіки "кластери створюють унікальну підставу для

інноваційного розвитку, підвищеної продуктивності та рентабельності підприємств регіону. Кластери – істинне дитя глобалізації, підвищують роль регіонів, створюють основу для притоку іноземних інвестицій, для навчання широкого кола підприємців, міцного розвитку малого і середнього підприємництва, підвищення гнучкості та мобільності компаній, створення широкого спектру мережових структур. Кластери одночасно виступають і як форум, в рамках якого ведеться діалог між діловими, урядовими й науковими колами про шляхи розвитку конкурентних переваг в межах міста, провінції, штату, країни й навіть на наднаціональному рівні" [15].

Кластери характеризуються спільною діяльністю підприємств, які взаємодоповнюють одне одного. Визначальними в кластері є прямі зв'язки (як формальні, так і неформальні), що формуються для спільної діяльності з виробництва конкурентоспроможного продукту – окремий учасник кластера без співпраці з іншими не може налагодити ефективне виробництво. Водночас це й конкуренція партнерів, яка спонукає їх до запровадження інновацій. Кластери сприяють підвищенню конкурентоспроможності економіки на національному та регіональному рівнях.

Кластерні об'єднання підсилюють дію горизонтальних зв'язків, оскільки підприємства – учасники кластера є елементами єдиної регіональної системи. Оскільки підприємства користуються регіональними ресурсами та послугами інфраструктурних організацій, вони зацікавлені в комплексному й ефективному використанні цих ресурсів, що досягається налагодженням великомасштабного та якісного виробництва партій продукції або комплексу послуг і розвитку надійної та збалансованої інфраструктури з урахуванням особливостей кожного підприємства й регіону загалом.

Об'єднання підприємств у кластери – це новий спосіб мислення й принципово новий рівень відносин, які будуються на порядності та довірі між учасниками кластера. Функціонування кластера як єдиного, відбудованого механізму забезпечується підвищеною відповідальністю кожного підприємства – учасника кластера.

Подамо власне визначення цьому економічному поняттю: кластер – це територіальне об'єднання підприємницьких структур на добровільній основі, яке має погоджену стратегію розвитку, спрямовану на реалізацію інтересів кожного учасника й перебуває у тісному зв'язку з науковими закладами, органами влади та суміжними, допоміжними інноваційно-конструкторськими організаціями, з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону.

Відомий український учений, д. е. н. В. Россоха [13] вважає, що кластерна модель господарювання набула значного поширення в світовій практиці у зв'язку з тим, що забезпечує створення конкурентоздатної, інноваційної та інвестиційно привабливої продукції, що сприяє підвищенню рівня та якості життя населення.

Між учасниками кластера відбувається вільний обмін інформацією, поширення нововведень по каналах постачальників і споживачів. Взаємозв'язки всередині кластера ведуть до розробки нових шляхів конкуренції та сприяють підвищенню конкурентоспроможності економіки не лише на регіональному, а й на національному рівні.

Один із провідних фахівців з питань аграрної економіки, д. е. н., професор, академік УААН П. Саблук [14], досліджуючи кластеризацію як механізм підвищення конкурентоспроможності аграрної економіки України, характеризує цю модель розвитку як інструмент обґрунтування шляхів підвищення конкурентоспроможності території та розташованих на ній підприємств через використання ефекту масштабу й замкнутого циклу виробництва. Насамперед, більша продуктивність учасників кластера забезпечується через використання природних, географічних та історичних переваг, які властиві тій або іншій території, її ресурсів (земельних, добувних, людських, рекреаційних тощо).

Кластерна організація розвитку має інноваційну спрямованість. Спільна діяльність у межах кластера полягає в тому, що налагоджується обмін ідеями й нововведеннями на основі співробітництва та конкуренції, часто під тиском взаємних вимог і претензій учасників (до якості та кількості сировини, комплектуючих, упаковки, сервісу, організації відносин тощо), стимулюється отримання нових знань та інформації, підвищення професійної майстерності й кваліфікації, впровадження нових технологій, залучення до вирішення техніко-технологічних та організаційно-економічних проблем наукових закладів тощо. Тобто в кластері виявляється ефект синергії не тільки від ефективнішого використання традиційних ресурсів виробництва, а й нетрадиційних інноваційних, що суттєво збільшує конкурентні переваги його учасників.

Кластер підприємств однієї галузі стає чимось більшим, ніж проста сукупність окремих його частин, і має тенденцію до постійного зростання, залучаючи до інноваційного процесу малі та середні підприємства, а поступовий розвиток кластера супроводжується переливом усіх видів ресурсів з інших галузей, які не спроможні використовувати їх так само ефективно. Це зумовлює виникнення синергетичного ефекту, що є одним із аспектів формування кластерних

утворень і підтверджує, що одним із проявів синергізму в економіці є інтеграційні процеси.

Синергетичний ефект виявляється в розвитку організаційно-економічних і техніко-технологічних зв'язків кластера, що посилює його цілісність та сприяє підвищенню ефективності його функціонування. Кластер підпадає під дію закону синергії, тобто закону дії співробітництва, співдружності, дії об'єднання зусиль підприємств. Соціально-економічна сутність цього закону полягає в тому, що ефект спільних об'єднаних дій окремих складових суспільного виробництва завжди буде вищим, ніж проста сума індивідуальних зусиль цих елементів. Таким чином, величина синергетичного, або додаткового, ефекту визначається різницею між величиною ефекту, отриманого в результаті об'єднаної дії елементів виробничої діяльності новоствореної системи, і простою сумою ефекту окремо взятих складових елементів виробництва [2, с. 43–45]

Ефект синергії є одним із головних чинників, що спонукає підприємства до об'єднання в кластер. Можна виділити такі види синергізму, які притаманні кластерному об'єднанню: синергізм продажів, коли різні виробники використовують єдині складські приміщення, канали реалізації продукції та ринки її збуту, спільну рекламу, маркетинг, стимулювання збуту; синергізм оперативного управління, який є наслідком спільного й більш ефективного використання обладнання, приміщень, персоналу, розподілу витрат, здійснення єдиних закупівель великої партії, тобто він переважно пов'язаний з вирішенням координаційних та інформаційних питань; фінансово-інвестиційний синергізм, зумовлений розподілом (перерозподілом) фінансово-інвестиційних ресурсів, взаємним кредитуванням підприємств, лізингом обладнання; синергізм менеджменту, пов'язаний з питаннями стратегічного розвитку об'єднання при освоєнні ним принципово нових галузей діяльності.

Кожен з вищезазначених синергетичних ефектів дає кластерам величезну перевагу перед конкурентами або підприємствами, які намагаються виробляти та реалізовувати продукцію поодиночі.

Кластерна організація розвитку бізнесу має соціальну спрямованість, оскільки суттєве зростання продуктивності безпосередніх учасників кластера в сучасних умовах потребує створення відповідної виробничої, побутової, соціальної та іншої інфраструктури; створення нових робочих місць у галузях, пов'язаних з основною діяльністю, що забезпечить конкурентоспроможність продукції кластера. Виникає потреба в налагодженні приватно-державного партнерства, активної участі державних органів та органів місцевого самоврядування з тим, щоб у співпраці з приватними учасниками вирішу-

вати питання інфраструктурного й соціального характеру [14].

Важливим чинником на підтримку кластерної моделі господарювання є покращення інвестиційного клімату регіону. Російський учений, д. е. н. С. В. Шкодинський [16] вважає, що кластерні утворення здатні істотно покращити інвестиційну привабливість регіонів, оскільки значно розширюють економічні, політичні та фінансові умови, що впливають на приплив інвестицій у регіон, дають змогу зробити інвестиції дійсно вигід-

ними з прийнятним рівнем інвестиційних ризиків. Кластерні утворення здатні максимально задовольнити потреби іноземних інвесторів у забезпеченні безпеки іноземних інвестицій та створенні умов конкурентоздатного бізнесу.

Ми здійснили огляд і узагальнення матеріалів наукових досліджень [2; 3; 4; 7; 9; 13; 14; 16], у яких відображено переваги кластерної моделі економічного розвитку, згрупували за ознаками в 13 груп і звели до табл. 1.

Таблиця 1

Переваги кластерної моделі розвитку

№	Переваги	Характеристика
1	2	3
1	Переваги для виробництва	Поглиблення спеціалізації виробництва. Створюється ефект масштабу, який виявляється не тільки в зростанні обсягів виробництва (особливо інноваційної), а й у зменшенні трансакційних витрат і ризиків між учасниками кластера. Диверсифікація та розподіл ризиків дають змогу знизити їх наслідки та стабілізувати потік доходів учасників кластера. Партнерська діяльність учасників кластера дає можливість отримати взаємодоповнюючі ресурси за ціною нижчою, ніж при їх придбанні або створенні самостійно. Кластерні моделі створюють переваги для виробничих систем, що забезпечують поєднання у виробництві конкуренції з кооперацією, виділяють колективну ефективність, гнучку спеціалізацію
2	Створення сприятливого конкурентного середовища	Кластер стає засобом для подолання замкнутості на внутрішніх проблемах, негнучкості та змов між суперниками, які можуть зменшити або повністю блокувати сприятливий вплив конкуренції й появу нових фірм, а національні галузі отримують можливість підтримати свою перевагу в конкурентній боротьбі. Підтримуючи співробітництво, підприємства не перестають конкурувати між собою в зниженні витрат на виробництво та цін, покращенні якості продукції, пошуку кращих постачальників, формуванні нових каналів збуту власної продукції. Завдяки цьому підвищується конкурентоспроможність географічного регіону й економіки країни загалом. Отже, кластер – це не концерн одного власника, а спільна робота
3	Підтримка інвестиційної моделі розвитку	У кластері забезпечується збільшення виробництва інноваційної продукції, формується регіональна інноваційна система, підвищується інноваційна спроможність суб'єктів господарювання, формуються інноваційні "точки зростання". Залучення до участі в інноваційних процесах гнучких підприємницьких структур малого та середнього бізнесу. Спостерігається позитивна інноваційна динаміка та забезпечується одночасно реалізація трьох функцій інноваційного процесу: наукова, технологічна, економічна
4	Покращення інвестиційного клімату	Кластер сприяє великим капіталовкладенням і спеціалізації, впровадженню спільних проектів, а також сприяє залученню венчурного капіталу, прямих іноземних інвестицій та нових технологій. Підвищується інвестиційна привабливість як для внутрішніх, так і для зовнішніх інвесторів
5	Переваги для приватних бізнес-структур	Кластерна модель підвищує рівень використання кадрового потенціалу та інфраструктури території, забезпечує доступ до досліджень і рекомендацій наукових центрів, дає змогу знизити витрати виробництва й збуту продукції. В свою чергу, за кластерного типу господарювання органи влади створюють і підтримують сприятливі макроекономічні умови для роботи учасників ринку
6	Переваги для органів влади	Кластерна економіка базується на кращому використанні потенціалу окремих регіонів і територій, диверсифікації регіональної економіки, зростанні кількості платників податків і бази оподаткування, зниженні залежності бюджету від окремих монопольних бізнес-формувань
7	Розвиток та підтримка малого підприємства	Малі підприємства можуть об'єднуватися довкола спільних постачальників та економити завдяки масштабу обсягів закупівлі товарів, спільно замовляти маркетингові дослідження ринку тощо
8	Спільна діяльність підприємств взаємозалежних галузей за умовою партнерських відносин	Підприємства взаємозалежних галузей кластера інвестують спеціалізовані, рідкісні технології, інформацію, інфраструктуру, людські ресурси, що зумовлює виникнення нових фірм. За умов функціонування спільної мережі постачальників і покупців, сформованого кластером "ланцюжка доданої вартості" конкурентні переваги підприємств залежать від активності їхньої діяльності, починаючи від розробки проекту, закупки матеріалів, виготовлення продукції, логістики їх продажу й обслуговування

Продовження табл. 1

1	2	3
9	Визначально-забезпечувальні	Співробітництво на контрактних засадах; оптимізація інформаційної мережі та оперативність інформації; конкуренція на основі технологічних інновацій. Спільність і взаємодоповнюваність діяльності; високий рівень ділової довіри й кадрового потенціалу; гнучкість виробничого потенціалу. Взаємозв'язок підприємств, що забезпечує тісну системну взаємодію факторів виробництва та зумовлює виникнення явища ємерджентності – появи нової якості, відмінної від властивостей всіх елементів об'єктів
10	Результативні	Ефект масштабу виробництва, основу якого становить ядро інноваційного кластера для виробництва визначеного виду продукції чи послуги. Ефект охоплення, що виникає за умови існування факторів виробництва, які використовують одночасно для виробництва кількох видів продукції. Ефект синергії як результат орієнтації діяльності всіх суб'єктів системи на потреби споживачів завдяки налагодженому плануванню, координуванню й організації їх взаємодії в процесі спільного підприємництва та кооперування
11	Регіональний розвиток	Регіони, які сформували кластери, отримують певні переваги в тому, що кластери беруть на себе вирішення більшості соціальних проблем територій. Покращення інфраструктури регіону, в якому вони працюють, забезпечують створення нових робочих місць
12	Інтегральні переваги	Підвищення конкурентоспроможності економіки, активізація інноваційних процесів і реальних механізмів узгодження інтересів влади, бізнесу, науки та освіти при розробці стратегії розвитку як на рівні окремого суб'єкта господарювання, так і на рівні регіону та країни
13	“Жорсткі” та “м'які” переваги кластерів	Фахівці до “жорстких” переваг кластерів зараховують ефективніші бізнес-транзакції, сприятливіші інвестиції, зменшення витрат на закупівлю матеріалів, послуг та інші показники (підвищення прибутковості, створення нових робочих місць). “М'які” переваги кластерів – орієнтація на організацію навчання, бенчмаркінгу, поширення знань серед учасників кластера, вдосконалення виробництва

В Україні процес кластеризації почався в 1997 р., коли в Хмельницькій області була зареєстрована громадська організація Асоціація “Поділля. Перший”, яка започаткувала кластерний рух в Україні й нині відіграє провідну роль у регіональному розвитку країни. За її участю вже створено швейний, будівельний, харчовий, продовольчий, туристичний кластери.

В основу було покладено ініціативу місцевих ділових і наукових кіл, яка не тільки виражалася в добровільній фінансовій та іншій посильній підтримці підприємницьких структур (що, природно, було ключовим у матеріалізації ідеї та надихало на розширення робіт), а й дала змогу реалізувати можливості потужного інтелектуального потенціалу регіону.

З 2005 р. розпочалося запровадження кластерів також в інших регіонах України.

Цікавим є і досвід кластерних ініціатив, які реалізуються в багатьох регіонах Російської Федерації.

Особливо перспективним кластерний підхід є в забезпеченні соціально-економічного розвитку сільських територій. Наприклад, у Білгородській області на основі кластерного підходу розроблена концепція розвитку соціальної інфраструктури сіл. У її межах планується створення багатокомпонентного соціального кластера в 287 поселеннях.

Його основними функціями є благоустрій територій, розвиток медичної, освітньої сфер, модернізація транспортної й телекомунікаційної мереж, покращення побутового й торгівельного обслуговування жителів області. Основна мета такого кластера – збереження сільського устрою життя [12].

Дослідження наукових публікацій, у яких були спроби класифікувати кластери, дали змогу зробити висновок, що в науковців немає однозначного підходу до визначення видів, типів та ознак класифікації кластерів.

На основі вивченого матеріалу встановлено підходи до визначення типів і видів кластерів та зведено до табл. 2.

Таблиця 2

Класифікаційна характеристика кластерів

Види та ознаки	Характеристика
1	2
<i>Зарубіжна практика</i>	
Регіональні кластери	Прив'язані до певної території регіону з метою вирішення актуальних проблем його соціально-економічного розвитку, здійснення коопераційно-господарської, промислово орієнтованої взаємодії малого, середнього, великого бізнесу, спільного використання виробничої та ринкової інфраструктури
Побудовані за вертикальною інтеграцією	Кластери із закінченим циклом у форматі тісної взаємодії учасників по всьому виробничо-технологічному ланцюгу. Так кластери об'єднують мережі навколо головних компаній, фірм, міст, а також різного роду товариства, партнерства, альянси

1	2
Територіально-локалізовані	Промислові кластери, які охоплюють діяльність окремих галузей чи підприємств, наприклад, машинобудування, телекомунікації та зв'язок, літакобудування, хімічні виробництва, харчові кластери тощо
<i>Міністерство економічного розвитку і торгівлі України виділяє:</i>	
Виробничі	Включають об'єднання підприємств авто -, судно -, авіабудівників і підприємств сільського господарства та харчової промисловості
Інноваційно-технологічні	Географічно локалізовані компанії, пов'язані виробництвом інноваційної продукції та наданням послуг суб'єктам інноваційної діяльності
Туристичні	Формуються на базі туристичних активів регіону та складаються з підприємств різних сфер
Транспортно-логістичні	Включають комплекс інфраструктур та компаній, які спеціалізуються на зберіганні, супроводженні та доставці вантажів і пасажирів та набувають розвитку в регіонах зі значним транспортним потенціалом
<i>За принципом географічного розташування або за територіальним поділом праці</i>	
Національні (державні)	Внепросторові групи суміжних конкурентоздатних галузей, що включають наявні діючі підприємства, організації та установи, розташовані в різних регіонах країни з орієнтацією на експорт
Регіональні	Кластери розміщені в межах одного регіону й орієнтуються на наявну географічну концентрацію взаємопов'язаних галузей
Транскордонні	Кластери, які розвиваються в регіонах двох та більше країн
Міжнародні	Створюються на основі використання дешевої робочої сили та природних ресурсів малорозвинутих країн та імпорту технологій з розвинутих країн
Локальні	Кластери, розташовані в одному місті (території району)
<i>Характеристика кластерів за ознаками</i>	
Стадія розвитку	– ембріональний; – розвинений; – зрілий
Глибина кластера (основна змінна при оцінці стійкості)	– глибокий; – мілкий; – невизначеної глибини
Динаміка зайнятості	– зростаючий; – зменшуваний; – стабільний
Ступінь відкритості	– залучення в регіон додаткових ресурсів; – функціонування кластера з використанням тільки своїх ресурсів
Галузева приналежність	– міжгалузеві – включають підприємства різних галузей – як традиційних, так і високотехнологічних; – галузеві, коли всі члени кластера належать до однієї галузі
За структурою	– кластери, які складаються насамперед з малих і середніх підприємств, що дає змогу поєднувати переваги наявного малосерійного виробництва з великомасштабним підходом; – кластери, у яких великі компанії формують ядро, навколо якого групуються малі фірми
За рівнем взаємодії між членами кластера	– з вільними відносинами в асоціації; – з регламентованими відносинами; – з несистемними відносинами
За характером зв'язків	– виробничі, створені на базі промислових підприємств, які практично не підтримують відносини з наявними науково-дослідними організаціями; – науково-технічні, які утворюються навколо університетів або включають їх до свого складу; – змішані
За кількістю членів кластера	– кластери, які складаються з невеликого числа підприємств, організацій та установ (до 20 членів); – кластери, які складаються із значного числа підприємств, організацій та установ (більше 20 членів)
Управління та географічне охоплення	– макрокластери – групи взаємопов'язаних і взаємодіючих галузей, окремих сегментів у межах країни загалом; – мезокластери – взаємопов'язані галузеві групи підприємств у межах конкретного регіону; – мікрокластери – представляють рівень міста

Кластерний підхід дає змогу підвищити ефективність взаємодії приватного сектора, держави, торгових асоціацій, дослідних та освітніх установ в інноваційному процесі й послужити основою для конструктивного діалогу між пред-

ставниками підприємницького сектора та держави з метою виявлення проблем розвитку науки й виробництва, шляхів найбільш ефективної реалізації наявних інвестиційних можливостей і необхідних заходів державної політики [3].

Україна має великий науково-інноваційний потенціал, здатний сформувати нове технологічне ядро для розвитку кластерної моделі виробництва, державно-приватного партнерства, реалізації пріоритетних проектів розвитку взаємозв'язаних через кластери галузей.

Створення будь-яких господарських структур починається з вивчення законодавчої

бази, яка регулює діяльність створюваної структури.

У табл. 3 наведено нормативно-правові акти, концепції та документи, які прямо або опосередковано регулюють розвиток регіонів України, інноваційно-технологічну діяльність, створення та діяльність кластерних об'єднань.

Таблиця 3

Нормативно-правові акти, концепції та документи, які прямо або опосередковано регулюють розвиток регіонів України, інноваційно-технологічну діяльність та створення й діяльність кластерних об'єднань

Сфера дії правових актів, концепцій та документів	Нормативно-правові акти, концепції та документи
Інноваційна сфера	Концепція реформування державної політики в інноваційній сфері (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.09.2012 р. № 691-р)
Інноваційна інфраструктура	Державна цільова економічна програма "Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2008–2013 р." (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 14.05.2008 р. № 447), де передбачено підтримку заходів з формування інноваційних кластерів
Підприємства малого бізнесу, поширення досвіду створення кластерів	Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва (затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 28-р)
Інноваційна діяльність в Україні	Закон України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" від 08.08.2011 р. № 3715-17
Технопарки – єдина інноваційна структура України, підтримана державою	Закон України "Про становлення спеціального режиму інноваційної діяльності в 17 технологічних парках і у 8 областях України" від 12.01.2006 р.
Кластеризація національної економіки	Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України 2008 р. "Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні"
Регіони України	Стратегія регіонального розвитку на період до 2015 р. (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 р. № 1001)
Галузі народного господарства, регіони України	Указ Президента України "Про Стратегію економічного і соціального розвитку України шляхом європейської інтеграції на 2004–2015 роки" від 28.04.2004 р. № 493
Регіони України	Закон України "Про стимулювання розвитку регіонів" № 2850-IV від 08.09.2005 р.

Дослідивши матеріали наукових публікацій, у яких розглянуто питання нормативно-правового та інституційного регулювання кластерного розвитку української економіки, ми дійшли висновку, що жоден із наведених документів прямо не регулює процес створення кластерів в Україні.

У 2008 р. було розроблено Концепцію створення кластерів в Україні, але ця Концепція так і залишилася в проекті, оскільки не була схвалена Кабінетом Міністрів України.

Не пройшов погодження в Міністерстві фінансів України в 2009 р. і проект розпорядження Кабінету Міністрів України "Деякі питання реалізації стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності", в якому було запропоновано заходи щодо забезпечення національних інноваційних кластерів.

Засідання Комітету підприємців базових галузей промисловості ТПП України та Форум представників малого й середнього бізнесу, який проходив у Донецьку 17.11.2011 р., очолюваний академіком АНУ С. Соколенко, звернулися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України з пропозиціями щодо вдосконалення законодавства з підвищення конкурентоспроможності

України на основі створення та розвитку кластерів, ці пропозиції були викладені в 15 пунктах звернення, але досі не реалізовані.

Крім недоліків у правових питаннях, існує низка інших перешкод, що стоять на шляху створення кластерів (табл. 4).

Узагальнивши матеріали досліджень О. С. Богми, Т. В. Божидарніка, А. І. Бутенко, Л. М. Ганущак-Єфіменко, Ю. Г. Гришової, І. О. Мартиняка, І. В. Огородніка, В. В. Россохи, П. Т. Саблука, наведемо розширений перелік перешкод.

Значні труднощі при формуванні кластерів створює також широкий діапазон форм і видів цих типово ринкових структур, різний ступінь взаємодії між підприємствами, які входять до них.

Ключовою проблемою освоєння кластерної моделі є визначення та виділення з багатьох різновидів кластерних зв'язків конкретної схеми виробничих відносин цього мереженого утворення, включаючи територіальну близькість, соціальні відмінності, особливості технології, напрями виробничих та інформаційних потоків. Водночас багатогранність і невизначений характер кластерів створюють проблеми для їх теоретичного та

практичного розпізнавання та методологічного дослідження.

Перешкоди на шляху формування кластерів створюють інституційну дистанцію між органами влади, іншими установами та організаціями регіонів, несистематизованість статисти-

чної інформації, що потребує проведення в цій сфері глибокої дослідницької роботи.

Безумовно, потрібен час для розуміння кластерної економіки як нового способу господарювання, відмінного від традиційного процесу взаємодії між владою та бізнесом.

Таблиця 4

Ключові перешкоди, що стоять на шляху створення кластерів

Обмеження розвитку кластерів	Інструменти подолання перешкод	Виконавці
Відсутність законодавчої бази із створення та розвитку кластерів	Інституційне регулювання кластерного розвитку	Центральні органи влади
Відсутність чіткої державної політики підтримки розвитку кластерів	Впровадження стратегії конкурентоспроможності, складовою якої має стати кластерна стратегія	Центральні органи влади
Неефективність законодавства щодо запровадження механізмів державно-приватного партнерства. Різні форми власності учасників кластера	Внесення змін до Закону "Про державно-приватне партнерство" та "Закону про концесії"	Верховна Рада України
Недосконале програмно-цільове забезпечення реалізації кластерних стратегій	Формування та реалізація цільових програм створення та підтримки розвитку кластерів	Центральні та регіональні органи влади
Недоліки нормативного визначення кластера, його видів, комплексу заходів щодо створення кластерів, нормативно-правового й інституційного середовища їх функціонування	Затвердження Концепції створення кластерів в Україні	Верховна Рада України
Відсутність належної взаємодії між владою, бізнесом та наукою	Розвиток публічно-приватного партнерства, створення платформ співпраці	Органи влади, підприємницькі асоціації, дослідницькі установи, громадські організації
Нездатність бізнесу до самоорганізації, низький рівень інформованості органів виконавчої влади, підприємців і громадських організацій про сутність кластера	Активізація діяльності щодо інформування про переваги кластерних об'єднань і формування мереж співпраці	Органи влади та підприємницькі асоціації (торгові палати, промислові асоціації)
Низький рівень інституційного захисту прав власності (в тому числі проти рейдерства), низький рівень довіри між підприємцями (острах злиття та поглинання)	Забезпечення здорової конкуренції	Центральні органи влади, Антимонопольний комітет
Висока концентрація бізнесу та власності, монополізація різних сфер торгівлі й виробництва, низький рівень конкуренції, а відповідно – й конкурентоспроможності з деяких важливих показників економіки, високий ступінь корупції	Активізація антимонопольної політики	Центральні та місцеві органи влади, Антимонопольний комітет
Брак ефективної методологічної бази та підготовлених фахівців з питань кластерних організаційних технологій	Розробка та затвердження методичних рекомендацій щодо формування кластерних об'єднань. Підготовка фахівців з питань кластерних організаційних технологій	Міністерство економіки України, Міністерство освіти і науки України, Академія наук України

IV. Висновки

Часткове вирішення цих проблем вбачаємо в удосконаленні законодавчої бази, оскільки початком і належним виконанням поставленої мети будь-якого суб'єкта господарювання завжди є чітке нормативно-правове регулювання обраної діяльності.

Маємо також пропозиції з доповнення існуючих законів:

- розширити ст. 13 Закону "Про державно-приватне партнерство", доповнивши її п'ятим пунктом: "Ініціатором державно-приватного партнерства може виступати не лише держава, а й приватні партнери, які потребують інституційної, правової, а частково й фінансової підтримки держави". Це допоможе розширити перелік об'єктів державно-приватного партнерства;

– беручи до уваги зарубіжний досвід і дослідження російських учених, використовувати найбільш прийнятні як для менеджерів підприємств, так і для держави типи концесійних угод, доповнивши “Закон про концесії” переліком концесійних угод, які є основними в міжнародній практиці.

Підтримку своєї пропозиції знаходимо в положеннях “Стратегії економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 рр.”, ст. 1 XV розділу якої відзначає необхідність адаптації національного законодавства з питань регіональної політики до норм і стандартів Європейського Союзу.

Список використаної літератури

1. Andersson T. The Cluster Policies Whitebook / T. Andersson, S. Schwaag-Serger, J. Sörvik, E. Wise Hansson. – IKED, 2004. – 250 p.
2. Богма О. С. Синергетичний ефект як одна з найважливіших складових процесу створення кластерів / О. С. Богма // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2007. – № 1. – С. 43–45.
3. Божидарнік Т. В. Кластерний підхід як потужний інструмент стимулювання розвитку сільського господарства / Т. В. Божидарнік // Економіка АПК. – 2011. – № 11. – С. 133–138.
4. Ганущак-Єфіменко Л. М. Конкурентні переваги кластерооб'єднаних підприємств на ринку / Л. М. Ганущак-Єфіменко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 3 (105). – С. 143–147.
5. Гришова У. О. Кластери в агропромисловому комплексі: проблеми та перспективи розвитку / У. О. Гришова, А. Ю. Присяжнюк // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 142–146.
6. Дідківська С. Партнерство державного та приватного секторів: тенденції та зарубіжний досвід / С. Дідківська // Вісник КНЕУ. – 2004. – № 3. – С. 18–32.
7. Кизим Н. А. Кластерный поход к выбору приоритетных направлений устойчивого развития ренионов / Н. А. Кизим, В. И. Чердник, А. Ю. Зайцева // Проблемы экономики. – 2010. – № 3. – С. 44–54.
8. Кислий В. Розвиток транспортно-логістичних кластерів в Україні / В. Кислий, Т. Жарик // Економіка України. – 2009. – № 12. – С. 28–37.
9. Мартиняк І. О. Формування кластерної політики як механізму вдосконалення інфраструктури функціонування малого і середнього бізнесу в регіоні / І. О. Мартиняк // Регіональна економіка. – 2008. – № 4 – С. 54–61.
10. Мотриченко В. М. Партнерство державного та приватного сектору: світовий досвід та Україна / В. М. Мотриченко // Формування ринкових відносин в Україні. Серія: Макроекономічні аспекти сучасної економіки. – 2008. – № 12 (91). – С. 37–42.
11. Портер М. Конкуренция / М. Портер ; [пер. с англ.]. – Москва : Вильямс, 2001. – 495 с.
12. Романов А. Формирование агропромышленных кластеров в России / А. Романов, В. Арашуков // АПК: экономика, управление. – 2008. – № 3. – С. 41–45.
13. Россоха В. В. Кластерна модель організації виробничих систем / В. В. Россоха // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 146–152.
14. Саблук П. Л. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Л. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3–12.
15. Соколенко С. І. Інноваційні кластери – механізм конкурентоспроможності регіону [Електронний ресурс] / С. І. Соколенко // Формування та розвиток регіональних кластерів як один із інструментів підвищення конкурентоспроможності регіону : матеріали засідання круглого столу (м. Полтава, 11 липня 2008 р.). – Режим доступу: <http://ucluster.org>.
16. Шкодинский С. В. Кластерные образования как фактор улучшения инвестиционного климата Москвы / С. В. Шкодинский // Вестник Российской академии естественных наук. – 2011. – № 3. – С. 46–48.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2016.

Ткаченко А. М., Бакута А. В. Внедрение кластерной модели хозяйствования – залог повышения конкурентоспособности регионов

В статье определено, что положение украинских предприятий, которые находятся в кризисном состоянии, требует от менеджмента предприятий активных мероприятий по поиску новых подходов и методов управления их рыночным развитием, одним из которых является кластерная модель экономического развития.

Установлено, что в науке и практике известны различные подходы к решению задач повышения конкурентоспособности и достижения устойчивого положения субъектов хозяйствования в экономическом пространстве с использованием механизмов кооперации и корпоратизации, но развитие процессов глобализации и стремление повысить благосостояние граждан за счет ускорения экономического роста требуют переосмысления и усовершенствования этих подходов.

На основе изученных и обобщенных материалов научных публикаций по исследованию кластерной модели развития экономики, а также проанализированного опыта практического развития экономики зарубежных стран на основе кластеров выявлены преимущества

кластерной модели развития экономики и определены причины, которые замедляют процесс создания кластеров в Украине. Внесены предложения, направленные на развитие государственно-частного партнерства, способствующего формированию кластерных образований в Украине. Определено место и роль государства в создании кластерных объединений.

Дано определение термина "кластер", раскрыта его экономическая сущность как территориального объединения предпринимательских структур на добровольной основе, которое имеет согласованную стратегию развития, направленную на реализацию интересов каждого участника и находится в тесной связи с научными заведениями, органами власти и смежными, вспомогательными инновационно-конструкторскими организациями, с целью повышения конкурентоспособности собственной продукции и содействия экономическому развитию региона.

Ключевые слова: кластер, инновационное развитие, доверие, социальная направленность, новые рабочие места, эффективные методы управления, эффективность деятельности, конкурентоспособность.

Tkachenko A., Bakuta A. Introduction of Cluster Model of Management is a Mortgage of Increase of Competitiveness of Regions

It is certain in the article, that position of domestic enterprises which are in the crisis state requires from a management the enterprises of active measures on the search of new approaches and methods of management their market development, one of which is a cluster model of economic development.

It is set that in science and practice the different going is known near the decision of tasks of increase of competitiveness and achievement steady polozhennya subjects of management in economic space with the use of mechanisms of co-operation and korporatizacii. But development of processes of globalization and aspiration to promote welfare of citizens due to an economic growth acceleration, require pereosmysleniya and improvement of these approaches.

On the basis of the studied and generalized materials of scientific publications on research of cluster model of development of economy, and also the studied experience of practical development of economy of foreign countries on the basis of clusters, advantages of cluster model of development of economy are exposed and reasons which slow the process of creation of clusters in Ukraine are certain. Suggestions, directed on development of state-private partnership, cooperant forming of cluster educations in Ukraine, are brought in. A place and role of the state is certain in creation of cluster associations.

Determination of term is Given "cluster", his economic essence is exposed as a territorial association of enterprise structures on voluntarily basis, which has the concerted strategy of development, directed on realization of interests of every participant and is in close connection with scientific establishments, by the organs of power and contiguous, auxiliary innovative-designer organizations, with the purpose of increase of competitiveness of own products and assistance economic development of region.

Key words: cluster, innovative development, trust, social orientation, new workplaces, effective methods of management, effectiveness of activity, competitiveness.